Dumitru TUCAN

Hermeneutica literară şi criza sensului

Istoria reflecţiei asupra literaturii în cultura occidentală se revendică, aproape obsesiv, de la Aristotel, cel care prin *Poetica* şi *Retorica* (părţi ale unui proiect pedagogic amplu) construieşte primele încercări de descriere sistematică a fenomenului literar sau discursiv. Proiecte fundamental analitice şi descriptive, cele două discipline antice (Poetica, Retorica) au modelat în manieră autoritară gândirea asupra literaturii până în prejma epocii romantice, atunci când un alt tip de demers, hermeneutica, îşi va revendica dreptul de cetate în perimetrul modurilor de a studia literatura. Faptul că demersul hermeneutic asupra literaturii capătă relevanţă şi recunoaştere culturală abia în această epocă nu exclude însă o istorie lungă şi o moştenire complexă.

Trebuie spus de la început că hermeneutica, asemenea retoricii de altfel, nu se naşte în spaţiul literaturii şi nu va deveni un demers dedicat în întregime acesteia. Constituindu-se ca *o teorie şi o practică a înţelegerii (comprehensiunii) şi a interpretării, hermeneutica este preocupată de sens* şi îşi găseşte temeiul în relaţia dialogală eu-alteritate. Acest temei face din hermeneutică un demers cu o importantă implicare existenţială, căci a înţelege înseamnă şi transformarea conştiinţei celui care înţelege, de-a lungul unui dialog activ cu ceea ce-i este străin. Iată prima diferenţă majoră între hermeneutică şi celelalte arii de studii ale textelor (şi, implicit, ale celor literare): dacă *poetica* şi *retorica* sunt *preocupate de descriere* (*model*, *tipologie*, *elementaritate* şi *structură*), *hermeneutica* este *preocupată de elucidarea sensurilor*, *de înţelegere*. Raportate la literatură, primele două arii disciplinare ar reprezenta o „geografie fizică" a acesteia. Hermeneutica este, în schimb, o „teologie" a ei.

Preocuparea pentru *sens* se poate observa din chiar denumirea disciplinei: *hermeneuin* (gr.) înseamnă *a interpreta*. Prima folosire cunoscută a cuvântului în înţeles pan-disciplinar vine tot de la Aristotel, care dă părţii a doua a *Organonului* său titlul *Peri hermeneias* (*Despre interpretare*). La filosoful antic hermeneutica este mai degrabă o semiotică: limba este privită ca fiind izomorfă realităţii, adevărul limbajului aflându-se într-o corespondenţă logică cu adevărul lumii. Sensul „textului" este central şi poate fi descoperit străbătând ambiguităţile limbii şi urmărind sensurile figurate. Sarcina acestei „hermeneutici" este aceea de a elucida sensul originar al textelor importante ale culturii clasice: „poezia", textele juridice, textele sacre ale mitologiei greco-latine şi, mai apoi, textele sacre creştine. Corpusul instrumental al acestui demers este acela al filologiei (gramaticii) şi al retoricii. Din acest motiv, istoricii hermeneuticii denumesc această etapă fondatoare din existenţa „disciplinei" *etapa filologico-retorică*[1].

La Aristotel „hermeneutica" este o semiotică (o teorie a semnificării) pentru că înţelegerea este plasată într-un context cultural caracterizat de încrederea în caracterul obiectiv şi natural al cunoaşterii, dublată de încrederea în Tradiţie ca depozitară a acestui caracter. Hermeneutica se va transforma într-un *demers al elucidării sensului* atunci când necesitatea interpretării devine evidentă, adică în momentele de declin ale Tradiţiei greco-latine[2]. De aici încolo *nevoia de hermeneutică* se va afla întotdeauna în relaţie cu o *criză a sensului* datorată schimbărilor culturale. Orice modificare a fundamentelor unei tradiţii culturale implică o alterare a sensurilor acelei tradiţii. Sarcina hermeneuticii, în primul rând una filosofică, în epoca constituirii ei ca disciplină, este aceea de a recupera ceva din esenţialitatea acelei tradiţii, pentru a o face compatibilă cu noul sistem de valori rezultat în urma metamorfozei culturale. Hermeneutica este implicit legată de momentele de declin ale tradiţiilor culturale şi de criza sensului cauzată de acestea, reprezentând instrumentul unui dialog între momentele culturale, fiind, în acelaşi timp, *încredere* în Sens, *căutare* de Sens, *restaurare* de Sens şi *instaurare* de Sens[3].

Încrederea în Sens este, de fapt, încrederea în existenţa unui *adevăr* esenţial care transcende semnificaţiile de suprafaţă (literale) ale expresiei, de

BDD-A22742 © 2008 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:52 UTC)

neacceptat datorită caracterului tranzitoriu şi circumstanţial al limbajului. Încă de la filosofii stoici sensul literal este inacceptabil pentru că, spre exemplu, o descifrare literală a miturilor (ce reprezintă divinitatea în cadrele unor atribute umane) ar duce la impietate faţă de zei. Acest lucru naşte dorinţa de a cunoaşte acest Adevăr. Singura modalitate de a-l descoperi este *căutarea* (dublată de *explicitare*) unor sensuri spirituale, pornind de la sensul direct al expresiei, conceput nu ca simplu *semn* ci ca *instrument de oglindire simbolică* a lumii, ca element al unei corespondenţe cosmice. Tehnica acestei căutări / explicitări este *alegoreza* (interpretarea alegorică), adică punerea în relaţie explicită a unui sens literal (evident) cu un sens spiritual (ascuns). Dar cum alegoria e acel trop care presupune un efort de *încifrare*, trebuie să spunem că practica alegorezei (tehnica cea mai importantă a hermeneuticii, încă de la începuturile acesteia) presupune credinţa puternică nu numai în existenţa unui *sens ascuns*, *esenţial* şi *încifrat*, ci şi în importanţa restaurării acelui sens pentru prezent. Acesta este demersul *restaurator* al hermeneuticii: angajarea în procesul de recuperare al unui „Adevăr" mitic (religios) care e pe cale de a fi distrus de prezent.

În momentul în care am legat naşterea hermeneuticii de mecanismul metamorfozei culturale (şi, implicit, de un dialog prezent – trecut), presupuneam, însă, nu numai o relaţie de recuperare a unui adevăr esenţial al trecutului, ci şi una de *subordonare a trecutului faţă de prezent*. Paradoxul hermeneuticii este evident: dialogul cultural prezent – trecut se face întotdeauna pornind din prezent, ceea ce înseamnă o situare a demersului „descifrării de sens" într-o circumstanţialitate istorică (şi culturală) care îşi lasă amprenta sa specifică. O tradiţie culturală aflată în faza de constituire se poate mobiliza în direcţia *legitimării* sistemului său valoric prin căutarea Sensurilor sale deja constituite în scrierile altor tradiţii. Hemeneutica poate susţine şi acest demers care este unul *productiv* (creează Sens) şi *instaurativ* (fundamentează un Sens). Şi în acest caz, tehnica esenţială a hermeneuticii este *alegoreza*, înţeleasă de data asta ca interpretare „anacronică" a trecutului, o lectură a vechiului pe modelul noului, un act de însuşire de către prezent a unui sens cultural trecut[4].

Hermeneutica biblică. Acest înţeles productiv şi instaurativ al hermeneuticii este evident de-a lungul Evului Mediu, în mediul ecleziastic, acolo unde hermeneutica devine un instrument teologic şi, prin aceasta, se constituie irevocabil într-o *disciplină a sensului*. Instrumentele demersurilor hermeneutice rămân acelea gramatical-retorice, dar deja se fundamentează în această perioadă un corpus metodologic care va modela, de acum încolo, transformările ulterioare ale disciplinei (teoria celor patru sensuri, de exemplu).

Hermeneutica biblică se naşte dintr-o nevoie de a reconcilia noul sistem de valori al creştinătăţii, aflat într-un proces de consolidare, cu textele fundamentale şi sistemele de valori ale celor două tradiţii premergătoare şi formatoare: tradiţia religioasă iudaică (conţinută de Vechiul Testament şi „anunţând" *mântuirea*, fundamentul noii religii) şi tradiţia culturală a antichităţii greco-latine (solul cultural care va susţine conceptual noua tradiţie). Sfinţii Părinţi ai Bisericii, gânditorii creştini, au la dispoziţie un text al cărui caracter sacru este de netăgăduit – *Noul Testament* -, şi o multitudine de alte texte care, citite literal, contrazic, cel puţin parţial, acel text. Cultura occidentală se află, aşadar, în acel moment în plină *criză a sensului*, o criză pe care demersul hermeneutic e chemat să o rezolve. Singura modalitate de a reconcilia aceste corpusuri de texte va fi citirea, explicarea şi interpretarea textelor tradiţiilor iudaică şi greco-latină în cheia oferită de textele cuprinse în ceea ce noi denumim astăzi *Noul Testament*. De asemenea, singura metodă capabilă să conducă acest lucru este tehnica *alegorezei*, situată însă în mijlocul unor afirmaţii de natură metodologică ce vor constitui cadrele dezvoltărilor ulterioare ale hermeneuticii.

Raportându-se la practicile filologico-retorice ale antichităţii, hermeneutica biblică medievală postulează faptul că sensul unui text trebuie clarificat pornind de la situaţia enunţării sale, identificând şi elementele esenţiale ale textului care sunt: identitatea autorului, intenţiile lui, natura şi structura textului, acurateţea cu care textul redă înţelesul aflat în mintea autorului[5].

Fiind însă vorba de un *text sacru*, acesta are un statut special. Inspirat de Dumnezeu, care este *autorul prim*, acest text are un *autor secund* (istoriograf, poet, profet). În ceea ce priveşte *intenţia*, aceasta nu poate fi decât *Mântuirea*, mesaj central pe care Dumnezeu îl formulează în mai multe chipuri, potrivite pentru capacitatea de înţelegere a tuturor generaţiilor istorice. Natura textelor este şi ea de o importanţă covârşitoare pentru că înţelegerea prealabilă a acestei naturi va necesita folosirea unor instrumente explicative adecvate (corelaţia istorică în cazul scrierilor istoriografice, instrumentele retoricii clasice în cazul textelor de natură poetică, urmărirea împlinirii unei profeţii, în cazul textelor profetice).

Centrală în acest proiect quasi-metodologic este ideea diseminării unui Sens în diferite tipuri de texte, diseminare benefică răspândirii lui dar dăunătoare forţei acestuia. Astfel, hermeneutica (ca instrument teologic) trebuie să refacă forţa acestui Sens divin, însumând fiecare dintre posibilele reluări şi sensurile acestora de suprafaţă. Preocuparea viitoare a hermeneuticii pentru nivelurile de sens se va dezvolta din acest punct.

BDD-A22742 © 2008 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:52 UTC)

Cel care a diferenţiat primul aceste niveluri de sens a fost învăţatul evreu Philon din Alexandria (sec. I, d. Ch.), pentru care există un *sens literal* (analog corpului) şi un *sens spiritual* (analog sufletului). Pornind de aici, Origene (185 – 254 d. Ch.) vorbeşte despre trei sensuri ale scrierilor sacre (sensul literal, sensul sufletesc şi sensul spiritual), pentru ca mai târziu, prin Ioan Cassian (cca. 360 – 435), să se impună în practica exegezei biblice teoria celor patru sensuri: literal, alegoric, moral, anagogic[6].

Sensul literal (sau istoric) face apel la competenţa lingvistică şi istorică a cititorului / interpretului şi rezultă din deslușirea cuvintelor din text şi a referinţelor istorice ale acestuia. Intepretarea literală necesită cunoştinţe asemănătoare acelora care au fost folosite de cel care le-a scris, incluzând aici şi cunoştinţe legate de situarea textului într-un context cultural specific. Din aceste motive, sensul literal nu poate fi redus la sensul *gramatical* al textului, ci e, în acelaşi timp, o interpretare istorică a acestuia. Spre exemplu, lectura literală a Vechiului Testament nu necesită numai cunoaşterea limbii în care sunt scrise textele, ci şi cunoaşterea culturii poporului evreu. Explicaţia istorică este, aşadar, parte integrantă a descifrării sensului literal.

Sensul alegoric este sensul „încifrat", sensul care trimite la o „taină". Aceasta este ascunsă prin intermediul unor figuri (retorice), unor simboluri secrete sau prin intermediul unui cod, şi nu poate fi descifrată decât de către un iniţiat în acestea. În fapt, „interpretarea" sensului alegoric înseamnă credinţa că în text există ceva „încifrat" şi, în acelaşi timp, încrederea într-un corpus de *instrumente de descifrare*. În hermeneutica biblică *instrumentul de descifrare* este reprezentat de revelaţiile *Noului Testament* care sunt căutate la nivel figural, tipologic şi simbolic în *Vechiul Testament* (iar, în situaţii extreme, în celelalte scrieri precursoare). Iată de ce *sensul alegoric* trimite mai degrabă la o anumită tehnică de interpretare (alegoreza), prin care se înţelege, în sens strict, „punerea în relaţie a două texte conform cu sensul lor istoric şi demonstrarea unui izomorfism între ele"[7], un izomorfism structural şi tipologic.

Sensul moral este acela care indică drumul unui progres spiritual al omului. Din acest motiv, *sensul moral* este mai degrabă instrumentul unui efect asupra auditoriului. Interpretarea „sensului moral" este interpretarea textului în funcţie de „modelele" oferite de acesta.

Sesul anagogic este cel mai înalt şi mai tainic dintre sensurile mistice, trimiţând, în hermeneutica biblică, la revelaţia ultimă a sufletului în căutarea divinului (de altfel, în greceşte *anagoge* înseamnă *urcare, ridicare, înălţare*). Anagogia înseamnă, în cadrul teoriei nivelurilor de sens teologice, trimiterea la profeţiile vieţii veşnice, timpul fundamental al acestuia fiind viitorul. Dacă alegoria înseamnă recunoaşterea „realităţii spirituale" a prezentului în textele trecutului, anagogia reprezintă profeţia mântuirii viitoare (cel mai celebru exemplu de anagogie este cel al *Apocalipsei* Sfântului Ioan Teologul).

Hermeneutica „psihologico – istorică". Constituirea *hermeneuticii moderne* se datorează unei complexe *crize a sensului* apărută odată cu Reforma. Ruptura de tradiţia religioasă catolică (dăunătoare sensului „originar" în viziunea protestantă inaugurată de M. Luther şi J. Calvin) va fi premiza pentru refacerea relaţiei cu fondul creştin primar al Scripturii. Hermeneutica protestantă postulează revenirea la primatul literalităţii textului Evangheliilor repudiind, în acelaşi timp, multitudinea de tradiţii interpretative născute de-a lungul epocilor. Această schimbare metodologică reprezintă o adevărată „democratizare a interpretării" care va sta mai apoi la baza transformării hermeneuticii într-o metodă specifică ştiinţelor spiritului (şi va duce la o „laicizare" a acesteia).

Un rol semnificativ în naşterea hermeneuticii moderne îl vor avea şi schimbările fundamentale din filosofia occidentală de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cea mai importantă „revoluţie" în filosofia epocii este provocată de Kant, pentru care „lumea" îşi pierde caracterul său „obiectiv", ea fiind gândită ca o „construcţie" a *subiectului* în *actul de cunoaştere*. În viziunea filosofului german cunoaşterea lumii nu se mai poate raporta, aşadar, la principiul ontologic al filosofiei tradiţionale (formă, materie), ci este *produsul gnoseologic* al *subiectului*. Recunoaştem în acest „primat al subiectului" cadrul teoretic al dezvoltărilor ulterioare ale filosofiei şi culturii romantice[8], cadru căruia un alt filosof, Hegel, îi adaugă o importantă dimensiune *istorică*. Pentru acesta cunoaşterea nu este în mod indefinit egală cu sine, ci evoluează de-a lungul unor etape istorice. *Istoria* devine, astfel, locul constituirii cunoaşterii lumii. Nevoia de hermeneutică este, din aceste motive, nevoia descifrării configurării istorice a subiectului cunoaşterii.

Cultura romantică este una centrată pe *subiect* şi pe *orizontul istoric al conştiinţei acestuia*, iar hermeneutica, în momentul devenirii sale moderne, este una centrată pe subiectivitate şi istorie. Hermeutica, în această configuraţie a sa, domină epoca romantică, devenind în primul rând o *filosofie a comprehensiunii* (sau, cu alte cuvinte, o *teorie a comprehensiunii*). Din acest moment al dezvoltărilor romantice ale hermeneuticii, istoria disciplinei poate fi urmărită ca o istorie a convergenţelor între nevoia de o teorie generală a interpretării şi practici interpretative „locale". Începutul secolului al XIX-lea înseamnă inaugurarea

BDD-A22742 © 2008 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:52 UTC)

preocupărilor filosofice generale pentru actul înţelegerii – *hermeneutica filosofică*[9], această preocupare dând naştere, printre altele, la diferitele practici interpretative legate de literatură – *hermeneuticile literare*.

Hermeneutica modernă (în dubla sa dimensiune, filosofică şi literară) este legată direct de numele lui F.D.E. Schleiermacher (1768 – 1834), profesor de hermeneutică biblică şi filosofie la Halle şi Berlin, din ale cărui manuscrise şi note de curs a fost reconstituit un volum cunoscut astăzi ca *Hermeneutica* (trad. rom. 2001). Schleiermacher gândeşte posibilitatea teoretizării unei hermeneutici generale formulată ca teorie a comprehensiunii, ale cărei aplicaţii particulare pot fi acele hermeneutici speciale ca cea biblică. Cât priveşte sugestiile generale legate de interpretare, Schleiermacher vede procesul înţelegerii ca fiind un demers invers celui al construcţiei unui discurs. A înţelege, înseamnă a gândi, plecând de la o expresie de limbaj, un sens pe care autorul a încercat să îl transmită. Însă limbajul are cel puţin două dimensiuni: este, pe de-o parte, o construcţie culturală, supra-individuală (pentru că se constituie în afara individului şi pre-există acestuia), iar pe de altă parte este expresia unui individ, o transpunere a unui spirit viu în lumea obiectelor (semnelor). Din această dualitate a limbajului Schleiermacher extrage caracteristica dual a hermeneuticii înseşi, a cărei preocupare trebuie să fie atât *interpretarea gramaticală* (care reprezintă, aproximativ, o clarificare a enunţului) cât şi *interpretarea psihologică* (descoperirea „spiritului" autorului enunţului, plecând de la „semnele" în care acesta se obiectivează), aceste două interpretări fiind *complementare*.

Regulile interpretării gramaticale sunt clare (ele aparţinând ordinii limbajului şi fiind sarcina *filologiei*). Regulile interpretării „psihologice" au în vedere ideea că „textul" este o expresie a *vieţii* şi *spiritului* unui *autor* şi sunt mai puţin certe, fiind legate de capacitatea de intuiţie a interpretului (*Divinatio*). Aici se remarcă spiritul „reconstructiv" (dar şi „universalist") al hemeneuticii lui Schleiermacher, ca sarcină „de a înţelege discursul mai întâi la fel de bine, apoi mai bine decât autorul său".

Hemeneutica lui Schleiermacher este o reluare, sub alte auspicii epistemologice, a teoriei nivelurilor de sens a hermeneuticii biblice. Schimbarea fundamentală este concentrarea atenţiei asupra unui subiect creator (gândit ca individualitate „psihologică" şi situare „istorică") şi asupra intenţiei de sens a acestuia care „dialoghează" cu „supra-individualitatea" limbajului. O altă schimbare majoră este, însă, reprezentată de referinţele exemplificatoare ale filosofului german. Deşi acesta este preocupat de o teorie generală a *discursului*, există în textele sale teoretice o abundenţă de referinţe la *operele literare* ca obiecte ale practicii hermeneutice. Odată cu Schleiermacher, hermeneutica părăseşte terenul textelor sacre pentru a se apropia, din ce în ce mai mult, de textele literare şi practica lecturii şi interpretării acestora[10].

Un lucru important, legat de hermeneutica lui Schleiermacher, trebuie remarcat. Odată cu teoretizarea dualităţii discursului (dialogul individualitate a spiritului - supraindividualitate a expresiei) va fi inaugurată posibilitatea gândirii literaturii (dar şi a discursului) ca dialog între subiectivitatea creatoare (nucleu de legitimare a unui *sens intenţional*) şi semnificaţiile subiacente ale expresiei (diseminarea unor posibile *sensuri non-intenţionale*, dar nu mai puţin importante). Acesta este punctul de plecare al celor două tipuri de hermeneutici ale literaturii (dar şi ale discursului) care se vor manifesta începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea[11]: *hermeneuticile intenţionaliste* (care vor căuta o reconstrucţie a semnificaţiei intenţionale a autorului) şi *hermeneuticile anti-intenţionaliste* (care vor căuta semnificaţiile adiacente, ascunse ale textelor literare).

Hermeneuticile intenţionaliste sunt legate direct de numele lui Schleiermacher datorită concentrării demersului său pe dimensiunea interpretării psihologice. Aceste hermeneutici au la bază o ipoteză teoretică, aceea că înţelegerea textelor nu poate fi practicată decât ca explicaţie a textului în relaţie cu autorul său şi situarea sa istorică (epoca) şi culturală (afinităţile). Deşi la filosoful german, această teorie are un caracter universalist şi spiritual, pozitivismul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, a prilejuit (în relaţie cu alte dezvoltări din filosofie, ştiinţele naturii şi ştiinţele socio-umane) naşterea unei discipline autoritare în perimetrul studiilor literare, *istoria literară*.

Istoria literară este, cel puţin la începuturile sale, o *hermeneutică deterministă* (de coloratură intenţionalistă) al cărei deziderat este căutarea „autorului" în operă (Saint-Beuve). Dar chiar atunci când demersurile istoriei literare se ocupă de descifrarea sensurilor „contextului" cultural – istoric (H. Taine, G. Lançon), punctul de legătură între „operă" şi acestea este „Autorul", ridicat la rangul de principiu ordonator al literaturii şi asimilat sensului nucleic al operei[12]. Manifestarea unui anume tip de hermeneutică intenţionalistă şi moştenitoarea unei importante dimensiuni a istoriei literare tradiţionale este, în secolul al XX-lea, **critica genetică** al cărei principal interes este explicarea unei intenţii auctoriale pornind de la compararea diverselor variante succesive ale textului.

De-a lungul dezvoltărilor sale istoria literară şi-a păstrat caracterul de *hermeneutică deterministă*, dar chiar dacă specificul său *intenţional* a rămas nucleic, ea s-a apropiat de multe ori de un caracter anti-intenţionalist.

BDD-A22742 © 2008 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:52 UTC)

Acest lucru se va întâmpla, de exemplu, încă din perioada romantică, la Fr. Schlegel care, studiind manifestarea istorică a genurilor în literatura greacă antică, urmărește, pornind de aici, o evoluție politică a societății antice grecești, pentru care genurile respective funcționează ca indici. În același spirit, Madame de Staël (*De la littérature considerée dans ses rapports avec les institutions sociales*, 1800) vorbește despre necesitatea unui examen detaliat al cauzelor morale și politice care modifică spiritul literaturii.

Din punctul de vedere al căutării unui sens intenționat sau al unuia non-intenționat, istoria literară este o *hermeneutică hibridă*, în dezvoltările acesteia putându-se distinge întrepătrunderea a două idei principale care funcționează ca suport teoretic implicit: *literatura este expresia societății*, iar *punctul de legătură* dintre *„realitatea" socială* și *operă* este *autorul* acesteia, propulsat în prim plan ca „producător" nu numai al textului dar și al sensului principal.

Viziunea autorului ca *mijlocitor între societate și literatură* are un caracter central în istoria literară practicată spre mijlocul secolului al XIX-lea de C. A. Saint-Beuve (1804-1869). Odată cu Saint-Beuve *studiul biografiei autorului* devine crucial pentru studiul operei, istoricul francez așezându-l pe scriitor într-un context (epocă istorică, mediu literar, curente literare, afinități spirituale etc) și interpretându-i viața în funcție de aceste adevărate „elemente de determinare". Opera este concepută ca „sumă de intenții" pe care istoricul literar este chemat să le descifreze prin intermediul cunoșterii individului creator.

Hippolyte Taine (1828-1893) e mai puțin aplecat asupra unui biografism individualizant. Având un principiu de interpretare asemănător celui al lui Saint-Beuve (stabilirea unei legături între „om" și operă), Taine este preocupat de ceea ce el denumește „facultatea călăuzitoare" (faculté maîtrise) a individului creator, aflată la originea operei. Aceasta nu este altceva decât o determinare complexă a „autorului", văzută de istoricul francez pe o triplă dimensiune: rasa, mediul, momentul istoric și cultural.

Biografismul lui Saint-Beuve și determinismul lui Taine în interpretarea faptului literar sunt și punctele de susținere[13] ale istoriei literare practicate de G. Lanson (1857-1973). Acesta vede rolul interpretării operei în descifrarea „adevărului" acesteia, echivalat (în maniera lui Schleiermacher) cu „ceea ce autorul a vrut să exprime". Opera nu poate fi analizată decât prin cunoașterea precisă a faptelor care au stat la baza elaborării sale, în special a izvoarelor și a contextului istoric.

Hermeneuticile secolului al XX-lea. Hermeneutica psihologico-istorică a lui Schleiermacher din epoca romantică (cât și cele deterministe practicate de istoricii literari ai epocii post-romantice) sunt *hermenutici restaurative*, creditând posibilitatea recuperării unui sens și a unei figuri care legitimează adevărul operei: *autorul*. Către începutul secolului al XX-lea contextul epistemologic general se va schimba din nou, un nou tip de hermeneutică devenind necesar ca instrument capabil să gestioneze o nouă *criză a sensului*. Hermeneuticile anterioare reprezentaseră oglinda filosofiei anterioare centrată pe subiect și istorie, pe spirit și conștiință, pe ideea libertății de acțiune conectată la gândirea rațională, imaginea autorului operei fiind capabilă să încorporeze, într-o sinteză ad-hoc, toate aceastea. Către sfârșitul secolului al XIX-lea principiul rațional al filosofiei și științei occidentale începe să piardă terenul în favoarea unor *filosofii ale declinului*[14] care, abandonând credința într-o lume coordonată de valorile tradiționale, au devenit gândiri în act ale crizei culturii occidentale. Este vorba despre filosofia „voinței" (un principiu irațional prin excelență) a lui Schopenhauer, filosofia „existenței" (inițiată de gândirea lui S. Kierkegaard), anti-filosofia lui Nietzsche, filosofia „declinului Occidentului" (Spengler), psihologia centrată pe inconștient a lui S. Freud sau filosofia istoriei, centrată pe relațiile economice, a lui K. Marx. Din punctul de vedere al acestor gândiri ale crizei, ceea ce stă în spatele acțiunii umane, sunt nu actele unui subiect *conștient* (aflat într-o relație transparentă de determinare/comunicare cu istoria și condiționările sale), ci acte determinate de „inconștient", acte pentru care limbajul este un semn legitimator. Conform acestor noi filosofii subiectul însuși nu este altceva decât produsul raporturilor sociale și economice (Marx), expresia voinței de putere (Nietzsche) sau rezultatul proceselor inconștiente (Freud).

Acesta este punctul de plecare al conceperii discursului (și, implicit a literaturii) ca *manifestare a inconștientului* sau ca *manifestare a unor forțe aflate dincolo de raționalitatea subiectului uman*. Interpretarea sensului unui text se transformă în încercarea de descifrare a semnelor care atestă aceste manifestări ale inconștientului, termen care capătă însă o conotație aparte la fiecare dintre cei care practică o astfel de hermeneutică: *inconștientul individual* la S. Freud, *inconștientul colectiv* de factură arhetipală la C. G. Jung, *inconștientul colectiv* de factură ideologică la K. Marx, *voința de putere* la Nietzsche. În literatură începuturile acestui tip de hermeneutică au o caracteristică *hibridă* ca și istoria literară, însă centrul de greutate se mută dinspre aspectul intențional (conștient), pus pe seama unui autor, pe aspectul non-intențional, pus pe seama inconștientului sau a unor forțe ce vin din zona irațională a gândirii umane. Din aceste motive noile tipuri de interpretări sunt mai degrabă *hermeneutici anti-intenționaliste*, punând accentul pe găsirea unor

BDD-A22742 © 2008 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:52 UTC)

semnificaţii esenţiale ascunse, aflate dincolo de sensul aparţinând unei conştiinţei auctoriale. Căutând sensul textelor dincolo de semnificaţiile de suprafaţă (semnificaţii transparente şi pre-existente din punctul de vedere al hermeneuticilor restaurative), sau dincolo de semnificaţiile aparţinând unui act conştient al subiectului creator, aceste hermeneutici îşi dezvăluie caracterul lor contestatar, sunt *hermeneutici ale suspiciunii*[15?] care practică, prin descifrarea unui sens opac şi ascuns, un demers de critică ideologică şi culturală, avertizând asupra unor „iluzii ale conştiinţei". De altfel Freud, Marx şi Nietzsche, fondatorii acestor „filosofii ale declinului", au fost denumiţi de către P. Ricoeur „maştrii suspiciunii" (*maîtres du soupçon*) tocmai datorită faptului că cei trei au în comun o gândire critică radicală asupra religiei şi moralei tradiţionale, văzând ascunse în acestea interese particulare pe care noua filosofie ar trebui să le pună în lumină[16]. Principalele direcţii în hermeneutica secolului al XX-lea sunt direct îndatorate acestor „maeştri ai suspiciuni". Teoria „clinică" a lui Freud stă la baza *hermeneuticilor psihanalitice*, filosofia istoriei a lui Marx reprezintă baza teoretică a *hermeneuticilor sociologizante*, în timp ce redescoperirea, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, a filosofiei vitaliste a lui Nietzsche va reprezenta impulsul nucleic al *hermeneuticilor post-structuraliste*.

Note:

1. Aurel Codoban, *Semn şi interpretare. O introducere postmodernă în semiologie şi hermeneutică*, Dacia, 2001, p. 83-95.

2. A se vedea, în acest sens, U. Eco, *Aspecte ale semiozei hermetice*, în Umberto Eco, *Limitele interpretării*, Constanţa, Ed. Pontica, 1996, p. 43-113.

3. Aceste dimensiuni ale hermeneuticii vor reprezenta liniile de forţă ale hermeneuticii filosofice actuale, constituită ca o gândire complexă a actului comprehensiunii (Gadamer, Ricour).

4. Cf. Antoine Compagnon, *Le démon de la théorie. Littérature et sens commun*, Seuil, Paris, 1998, p. 62 – 63; Ioan Pânzaru, *Practici ale interpretării de text*, Polirom, 1999, p. 76.

5. Ioan Pânzaru, *op.cit.*, p. 61.

6. În secolul al XIII-lea, pe urmele lui Origene şi Ioan Cassian, Toma D'Aquino vorbeşte despre un *sens literal* şi unul *spiritual*, acesta din urmă având trei niveluri (*alegoric*, *moral* şi *anagogic*).

7. Ioan Pânzaru, *op.cit.*, p. 76.

8. Un cadru care va redimensiona şi creaţia literară.

9. Care poate fi urmărită până în contemporaneitate pe o filiaţie care îşi are rădăcinile în epoca romantică (Schleiermacher – Dilthey – Heidegger – Gadamer - Ricour). Despre Hermeneutica filosofică (şi despre această filiaţie a se vedea Erwin Hufnagel, *Introducere în hermeneutică*, Univers, 1981).

10. Acest lucru este, indiscutabil, legat şi de importanţa din ce în ce mai mare pe care definiţia "literaturii" ca artă a limbajului o are începând cu epoca romantică.

11. cf. Oswald Ducrot, Jean Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Babel, 1996, p. 61.

12. Sarcina istoriei literare (cel puţin până la reformulările metodologice datorate Şcolii de la Konstantz) a fost explicarea operei prin contextul ei, pornind de la Autorul acesteia.

13. La aceste puncte de susţinere din interiorul studiilor literare se vor adăuga altele din practica ştiinţifică a vremii (pozitivismul lui A. Comte, istoria pozitivistă a lui Ch. Seignobos şi Ch. Langlois (*Introduction aux études historiques* – 1898) şi evoluţionismul lui Ch. Darwin.

14. Christian Delacampagne, *Istoria filosofiei în secolul al XX-lea*, Babel, 1998, p. 67-68.

15. Vezi distincţia lui J. Culler (*Teoria literară*, Cartea Românească, 2003, p. 80) dintre „hermeneuticile recuperării" (pe care eu le-am denumit „restaurative") şi „hermeneuticile suspiciunii".

16. cf. André Lacroix, Jean-François Malherbe, *L'éthique à l'ère du soupçon – La question du fondement anthropologique de l'éthique appliquée*, Éditions Liber, 2003.

Abstract

The article „ The literary hermeneuthic and the literary sense" is speaking about a certain idea of literature starting with Aristoteles and going on with and almost ending with Friedrich Nietzsche. The article analysis step by step all kind of hermeneuthic types like the biblic ones or the one of the XX century. Also an important point is the evolution of it from a very unlikely form of it to a more and more important and developed form of it.

BDD-A22742 © 2008 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:52 UTC)